

KS. JAN KUŚ

STO LAT ARCHEOLOGII CHRZEŚCIJAŃSKIEJ W KRAKOWIE

Niedługo minie sto lat od dnia urodzin wybitnego archeologa, uczonego, profesora Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego, ks. Tadeusza Kruszyńskiego (1884—1959)¹. Mija też sto lat od chwili, gdy w krakowskim środowisku naukowym dojrzała myśl zwrócenia się do antyku starochrześcijańskiego, gdy zrozumiano tutaj znaczenie i wagę nowo powstałej i żywo rozwijającej się w Rzymie dyscypliny naukowej — archeologii chrześcijańskiej².

Należy tu zaznaczyć, że w Krakowie zainteresowania antykiem istniały znacznie wcześniej: np. w r. 1787 prof. Jacek Przybylski prowadził wykłady z kultury starożytnej, doprowadzając je do okresu starochrześcijańskiego, a Feliks Radwański, w Szkole Technicznej, miał prelekcje na temat budowli starożytnych. Byli to uczeni wywodzący się ze szkoły Hugona Kollątaja, który żywo interesował się starożytnością śródziemnomorską i ich wykłady szły po tej linii. Jednak dopiero erygowanie na Uniwersytecie Jagiellońskim w r. 1866 katedry archeologii, pod kierunkiem prof. Józefa Lępkowskiego, zapoczątkowało nowy sposób patrzenia na zabyt-

¹ Ks. Tadeusz Kruszyński urodził się dnia 1 marca 1884 r. w Dublinach, jako syn profesora tamtejszej Szkoły Rolniczej.

² Po wielkiej reformie Wydziału Teologicznego w r. 1880, zamierzano erygować na Uniwersytecie Jagiellońskim katedrę archeologii chrześcijańskiej i równocześnie zaczęto się starać o zapewnienie tejże katedrze kadry profesorskiej. W tym celu wysłano kilku młodych duchownych naukowców na studia zagraniczne, przede wszystkim do Rzymu. Jednym z nich był ks. Józef Bilczewski, późniejszy arcybiskup lwowski, profesor Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie.

W tym czasie odkrycia archeologiczne dokonane przez Jana Battistę Rossiego (1822—1894) w Rzymie, sprawiły, że archeologia chrześcijańska stała się poważną gałęzią wiedzy i uzyskała status nauki. Fascynowała też ona i środowisko naukowe krakowskie. Zainteresowania te zrodziły się w Krakowie w latach 80-tych ubiegłego wieku, pod wpływem ks. Józefa Sebastiana Pelczara (AUJ S. II 798; Rescrypt Min. Wyzn. i Ośw. nr 13220 z dn. 20 VIII 1880; Kronika UJ s. 47 i n.; AUJ Kronika Wydziału Teolog. 1883—1887 s. 49—50).

ki przeszłości, a na zabytki kultury starochrześcijańskiej w szczególności³.

Antyk chrześcijański, jako ostatnia faza starożytności, wszedł na stałe do programu wykładów uniwersyteckich od chwili utworzenia na uczelni krakowskiej w r. 1891 katedry archeologii klasycznej, którą objął Piotr Bieńkowski.

Odkrycia archeologiczne, dokonane w Rzymie na terenach starochrześcijańskich katakumb, dały początek nowej dyscyplinie wiedzy. Nowymi problemami katakumbowymi zainteresowano się również i w Krakowie. Stało się to zapewne nie bez decydującego wpływu ks. Józefa Sebastiana Pelczara, profesora (w r. 1877 mianowany profesorem zwyczajnym) i rektora Uniwersytetu Jagiellońskiego oraz dwukrotnego dziekana Wydziału Teologicznego tegoż Uniwersytetu, późniejszego biskupa przemyskiego. Ks. prof. Pelczar, przebywając przez dłuższy czas na studiach w Rzymie, zetknął się z zabytkami sztuki starochrześcijańskiej bezpośrednio i zrozumiał ich wagę oraz znaczenie dla ogólnej wiedzy, a przede wszystkim dla kultury religijnej współczesnego człowieka. Jako profesor, a później rektor uczelni Jagiellońskiej, przy przeprowadzaniu jej reformy zakrojonej na wielką skalę, pragnął bp Pelczar zapewnić Uniwersytetowi własną kadrę odpowiednio przygotowanych w omawianej dyscyplinie wykładowców. W tym celu zainicjował wysyłanie zdolnych studentów teologii na studia do Rzymu. Jak cenna była to inicjatywa, świadczyć mogą nazwiska uczonych tej miary, co ks. Józef Bilczewski czy ks. Jan Fijałek.

Późniejszy ordynariusz lwowski, ks. Józef Bilczewski stanął u boku przodujących archeologów rzymskich: Rossiego i Wilperta, włączając się w ich program prac wykopaliskowych. Wyniki swych osiągnięć zawarł w pracy habilitacyjnej *Archeologia chrześcijańska wobec historii i dogmatu*⁴, dając w niej kompendium ówczesnej wiedzy z zakresu archeologii chrześcijańskiej. Problematyce tej pozostał ks. arcbp Bilczewski wierny do końca życia. Świadczą o tym jego liczne rozprawy i prace, które miały ogromne znaczenie dla przybliżenia antyku chrześcijańskiego społeczeństwu polskiemu i wyrabiały w nim należyty pogląd na tę nową dziedzinę wiedzy oraz na jej znaczenie dla nauki i religii katolickiej.

Ks. arcbp Bilczewski zachował dużą wdzięczność dla swych rzymskich mistrzów. Dawał jej wyraz w publikowanych wspomnieniach ze studiów i prac wspólnie prowadzonych, oraz w artyku-

³ J. Lępkowski, *Sztuka, zarys jej dziejów*, b. m. 1872.

⁴ J. Bilczewski, *Archeologia chrześcijańska wobec historii Kościoła i dogmatu*, Kraków 1890; tenże, *Znaczenie badań katakumbowych*, „Bibl. Warsz.” T. 53: 1893 nr 4 s. 496—509; tenże, *Katakumba Sio. Pryscylli i jej najważniejsze pomniki*, Kraków 1895; tenże, *Eucharystia w świetle najważniejszych pomników piśmiennych, ikonograficznych, epigraficznych*, Kraków 1898.

łach jubileuszowych poświęconych tym uczonym⁵. Powołany wkrótce po habilitacji na Uniwersytet Lwowski, ks. Bilczewski został później arcybiskupem lwowskim, a katedrę archeologii w Krakowie objął ks. Eustachy Skrochowski⁶.

Ukończywszy studia teologiczne i archeologiczne w Rzymie, habilitowany na podstawie pracy pt.: *Sarkofag chrześcijański w XV w.*, ks. Skrochowski opublikował wiele prac z zakresu archeologii chrześcijańskiej; właściwie był pierwszym wykładowcą tej dyscypliny na Wydziale Teologicznym UJ, ale w Krakowie pozostał zaledwie rok, po czym przeniósł się również do Lwowa. Wykłady z archeologii chrześcijańskiej na Wydziale Teologicznym UJ podjął o. Gerard Kowalski, cysters z Mogiły, który przed pierwszą wojną światową w sporadycznie prowadzonych prelekcjach zaznajamiał alumnów z wybranymi zagadnieniami omawianej dyscypliny.

W r. 1914 ukazało się dzieło ks. Tadeusza Kruszyńskiego pt.: *Dzieje sztuki starochrześcijańskiej*⁷, które w owym czasie było ewenementem w dziedzinie archeologii i sztuki starochrześcijańskiej. Wychowanek Uniwersytetu Jagiellońskiego oraz uczelni rzymskich, słuchacz uczonych tej miary, co Adolfo Venturi i Orazio Marucchi, ks. dr Tadeusz Kruszyński (1884—1959) sztuce i archeologii chrześcijańskiej poświęcił całe życie. W swym fundamentalnym dziele, wymienionych już *Dziejach sztuki starochrześcijańskiej*, zawarł wszelkie osiągnięcia, jakie w tej dziedzinie miały miejsce od czasu ukazania się pracy ks. arcbpa J. Bilczewskiego. W czasie kiedy nie było żadnego podręcznika z tego zakresu, a opracowania uczonych zagranicznych prawie wcale w naszym kraju nie były dostępne, dzieło ks. dr Kruszyńskiego, zaopatrzone w bogatą bibliografię zagraniczną przedmiotu, stanowiło nieprzebrane źródło wiedzy i informacji dla studiującej młodzieży i dla wszystkich interesujących się tą gałęzią nauki.

Zostawił ks. prof. Kruszyński kilkadziesiąt poważnych dzieł i rozpraw. Dziś nadeszła już odpowiednia, choć spóźniona pora, by wyrazić należne mu uznanie, którego nie miał zbyt wiele za życia. Dziwnymi i dzisiaj jeszcze niewyjaśnionymi drogami biegła kariera naukowa ks. Kruszyńskiego. W okresie międzywojennym bowiem, mimo usilnych starań Wydziału Teologicznego, władz Uniwersytetu, a nawet osobistej interwencji Ks. Metropolity Kardynała S. Sapiehy, nie udało się uzyskać katedry dla tak zasłużone-

⁵ J. Bilczewski, *Dorobek naukowy Rossiego*, „Przegląd Powszechny” R. 12: 1895 nr 73—85, 220—247.

⁶ E. Skrochowski, *Sarkofag chrześcijański w XV w.*, Kraków 1888.

⁷ T. Kruszyński, *Dzieje sztuki starochrześcijańskiej*, Wieliczka 1914; tenże, *Sztuka starochrześcijańska*, Warszawa 1948; tenże, *Złoty okres sztuki sycylijskiej*, Warszawa 1927.

go uczonego. W latach 1919—1933 prowadził ks. Kruszyński — jako zastępca profesora — zajęcia na nadzwyczajnej katedrze sztuki kościelnej, wykładając dzieje sztuki i kultury chrześcijańskiej. Z kolei, aż do r. 1939 miał tylko wykłady zleczone z powodu zniesienia katedry ze względów oszczędnościowych (okres reformy Jędrzejewiczów). Po drugiej wojnie światowej mianowany został docentem etatowym na Wydziale Teologicznym UJ. Wykłady swe wygłaszał z ogromnym zaangażowaniem osobistym i zapalem, dzieląc się ze swymi słuchaczami wszelkimi doświadczeniami i dając im podstawy rzetelnej wiedzy.

Należy też zaznaczyć, że w wykładach swych ks. Kruszyński stale nawiązywał do tematyki starochrześcijańskiej, wpajając swym słuchaczom umiłowanie do starożytnych zabytków i sztuki, budząc w nich zrozumienie dla archeologii chrześcijańskiej, jako niezwykle ważnego czynnika w religii katolickiej i kulturze ludzkości.

Związany z Uczelnią krakowską przez 40 lat, dopiero pod koniec życia, w wieku lat siedemdziesięciu, otrzymał ks. dr Kruszyński nominację na profesora nadzwyczajnego Almae Matris Jagellonicae, w r. 1954. Należy jeszcze zaznaczyć, że ks. prof. Kruszyński był nie tylko uczonego, ale i pedagogiem, wychowawcą kilku pokoleń historyków sztuki i archeologów. Nie brak wśród nich nazwisk mających dzisiaj duże w nauce polskiej znaczenie. Jego słuchacze i uczniowie — zarówno duchowni, jak i świeccy — dzisiaj jeszcze z wdzięcznością wspominają tego profesora, wyrażając uznanie dla jego wiedzy i erudycji, a przede wszystkim dla jego szlachetnej prostoty oraz wysokich wartości etycznych jako człowieka, pedagoga i uczonego.

W latach międzywojennych i powojennych, dużą rolę w krakowskim środowisku naukowym odegrał profesor UJ Wojśław Molé (1896—1973), dzięki swojemu dziełu *Historia sztuki starochrześcijańskiej i wczesnobizantyńskiej*⁸. W pracy tej przedstawił prof. Molé całokształt ówczesnej wiedzy o zabytkach starochrześcijańskich i o sztuce bizantyńskiej, przeprowadzając formalną i materialną analizę obiektów sztuki starochrześcijańskiej. Praca ta stanowi cenny podręcznik, w którym autor dał pełny obraz osiągnięć archeologii chrześcijańskiej. W innych swych pracach oraz w wykładach, zagadnienie archeologii chrześcijańskiej stawiał prof. Molé na pierwszym miejscu.

Drugim uczonego, który w tym czasie miał poważne zasługi na polu archeologii chrześcijańskiej w Krakowie, był prof. S. J. Gąsiorowski (1897—1962). Zajmował się archeologią chrześcijańską

⁸ V. Molé, *Historia sztuki starochrześcijańskiej i wczesnobizantyńskiej*, Lwów 1931.

na terenie Polski. Rezultaty swych badań opisał w rozprawie: *Badania polskie nad sztuką starożytną*⁹.

W ostatnich latach, do problematyki starochrześcijańskiej nawiązał w swych wykładach — najpierw w Warszawie na Wydziale Archeologii Chrześcijańskiej w Akademii Teologii Katolickiej, a później w Krakowie na Papieskim Wydziale Teologicznym — ks. prof. Bolesław Przybyszewski, który ogłosił wiele prac z tej dziedziny i jest dzisiaj jednym z jej wybitnych znawców¹⁰.

Również niedawno zmarły ks. prof. Jerzy Langman (1903—1982), po pobycie w obozach hitlerowskich, w l. 1951—1954 studiował w Papieskim Instytucie Archeologii Chrześcijańskiej, gdzie w r. 1963 uzyskał doktorat, w oparciu o pracę *Catalogo delle statue rappresentanti il Buon Pastore*. Doktorat z historii sztuki zdo-

⁹ J. S. Gąsiorowski, *Badania polskie nad sztuką starożytną*, Kraków 1948. J. S. Gąsiorowski doktoryzował się w r. 1920, habilitację uzyskał w r. 1924. Po śmierci Piotra Bieńkowskiego przejął w r. 1925 wykłady zleczone, a w r. 1929 został zastępcą profesora i objął kierownictwo Zakładu Archeologii Klasycznej. W r. 1930 został profesorem nadzwyczajnym, a w r. 1935 profesorem zwyczajnym. Interesował się zabytkami starożytnymi w muzeach polskich. Nowe materiały publikował ciągle w czasopiśmie krajowych i zagranicznych. Dał pierwsze w literaturze opracowanie pt. *Malarstwo miniaturowe grecko-rzymskie i jego tradycje w średniowieczu* (Kraków 1928) i prowadził studia z zakresu ornamentyki starożytnej (motyw wazy, 1929; motyw drzewa życia, 1930). Wydał także książkę pt. *Sztuka starożytna* (Lwów 1934), w której również podkreślił znaczenie archeologii chrześcijańskiej. Ponadto pracował nad kulturą materialną świata starożytnego. Interesował się również zagadnieniami historii badań (*Rozwój historii sztuki*, „Przegl. Warsz.” 1923) oraz teorią badania archeologicznego i cywilizacji (*Metoda typologiczna...*, „Przegl. Hist. Sztuki” 1934 streszczenia *Teorii archeologii...*, „Spraw. PAU” XLIV, 6, 1939, XLVI, 7 i 10 1945).

¹⁰ B. Przybyszewski, *Początki architektury kościelnej przed czasami Konstantyna Wielkiego*, „Studia Theologica Varsoviensia” T. 6: 1968 nr 2 s. 29—38; tenże, *Początki starochrześcijańskiej sztuki obrazowej*, „Folia Historiae Artium” T. 15: 1979; tenże, *Problematyka malarstwa katakumbowego* (maszynopis).

W latach 1966—1969 ks. Przybyszewski wykladał wyłącznie w Warszawie, gdzie zaważowała katedra archeologii chrześcijańskiej po przejściu na emeryturę ks. prof. Antoniego Kwiecińskiego. I tak: w l. 1966/67 prowadził wykłady z zakresu problematyki malarstwa katakumbowego, w l. 1967/68 o architekturze starochrześcijańskiej, w l. 1968/69 o mozaice starochrześcijańskiej i o katedrach średniowiecznych. Opracował też zwięzłe podręczniki i skrypty z zakresu archeologii chrześcijańskiej.

W r. 1967 uzyskał habilitację i został profesorem nadzwyczajnym Papieskiego Wydziału Teologicznego w Krakowie. Ogłosił publikacje z dziedziny najnowszych badań archeologii chrześcijańskiej, początków architektury kościelnej przed czasami Konstantyna Wielkiego („Studia Theologica Varsoviensia” R. 6: 1968 nr 2 s. 29—38 i n.), starochrześcijańskiej sztuki obrazowej („Folia Historiae Artium” T. 15: 1979 a. 5—24). W pracach swych rzuca nowe światło na problematykę miejsca zebrań pierwszych chrześcijan, na nowe odkrycia w Dura Europos i in.

był wcześniej (1947) na Uniwersytecie Jagiellońskim na podstawie pracy „Kościół Św. Józefa i Św. Michała w Krakowie”. Wykładał w Rzymie na Papieskim Uniwersytecie Św. Tomasza w l. 1960—1970, w Krakowie od r. 1970—1978. Swoimi odkryciami i publikacjami przyczynił się do poszerzenia wiedzy o starożytności chrześcijańskiej¹¹.

Obecnie archeologią chrześcijańską na Papieskim Wydziale Teologicznym zajmuje się, obok ks. prof. Przybyszewskiego, pan lic. Tytus Górski.

Wydarzeniem, które niedawno wzbudziło duże zainteresowanie w kręgach archeologów, był fakt zidentyfikowania fragmentów starożytności chrześcijańskiej nagrobka, znajdującego się w Muzeum Narodowym, Zbiory Czartoryskich w Krakowie, z fragmentami takiegoż nagrobka znajdującymi się w Muzeum Watykańskim. Dr J. Ostrowski, pracownik Instytutu Archeologii Śródziemnomorskiej w Krakowie, przeprowadził badania, które dowiodły, że fragmenty krakowskie i watykańskie pochodzą z jednej całości¹².

W ciągu 100 lat swego istnienia na Uniwersytecie w Krakowie, archeologia chrześcijańska dzięki działalności wybitnych uczonych ma poważne, liczące się w nauce światowej osiągnięcia.

W r. 1954, jednostronną decyzją władz Państwa, usunięto Wydział Teologiczny z Uniwersytetu Jagiellońskiego. Dnia 16 XII 1959 Stolica Apostolska, dekretem Św. Kongregacji dla Seminariorów i Uniwersytetów (Dekret 2295/59/4) złożyła oświadczenie, że Wydział ten „trwa pod kierunkiem jednej władzy kościelnej”. Mocą zaś dekretu Św. Kongregacji dla Wychowania Katolickiego z dnia 11 VI 1974, uczelni przyznano tytuł „Papieski”, a 23 XII 1976 ustanowiono Papieski Wydział Teologiczny. Dnia 8 XII 1981 Papież Jan Paweł II ustanowił Papieską Akademię Teologiczną w Krakowie przyznając jej prawa, honory, przywileje i obowiązki, jakie w całym katolickim świecie przysługują tego rodzaju uczelniom (Motu proprio „Beate Hedwigis” z dnia 8 XII 1981). Tak więc chlubne tradycje Wydziału Teologicznego UJ kontynuuje dzisiaj Papieska Akademia Teologiczna w Krakowie, otoczona szczególną opieką Ojca Świętego Jana Pawła II, która ma zapewnić swym wychowankom pełne wykształcenie, w ramach swoich trzech wydziałów: teologicznego, filozoficznego i historycznego.

¹¹ J. Langman, *Catalogo delle statue rappresentanti il Buon Pastore*, Roma 1965; tenże, *Zmiana pojęć Boga u starożytnych Rzymian i pierwszych chrześcijan rzymskich. Teologia nauką o Bogu — Kongres Teologów Polskich*, Kraków 1977 s. 306—367 i passim.

¹² J. Ostrowski, *Frammenti sconosciuti di sarcofagi paleocristiani*, „Rendiconti della pontificia Accademia Romana di Archeologia” T. 44: 1971, s. 203, 207; tenże, *Nieznane fragmenty sarkofagów wczesnochrześcijańskich*, „Meander” T. 7—8 s. 326—331.

1. Epitafium biskupa Macieja Majerczaka, Katedra w Kielcach
2. Seminarium Duchowne w Kielcach ok. 1870 r.
3. „Rozkład Tygodniowy Nauk w Seminarium Kieleckim wykładanych na rok szkolny 1844/5”
4. Bulla papieża Leona XIII „Ut primum Catholicae Ecclesiae” z 28 grudnia 1882 r. powołująca powtórnie do istnienia diecezję kielecką. Archiwum Diecezjalne w Kielcach
5. Dekret biskupa sandomierskiego Antoniego Sotkiewicza „Omibus et singulis” z 15 czerwca 1883 r. wprowadzająca w życie bullę papieską. Archiwum Diecezjalne w Kielcach
6. Portret biskupa Augustyna Losińskiego. Mal. B. Barboćiński w. 1936 r. Zbiory Seminarium Duchownego w Kielcach
7. Wczesnogotycka, kamienna rzeźba Matki Boskiej tzw. Lokietkowa. Drewniana rzeźba króla zapewne z pocz. XIX w. Wiślica. Kościół kolegiacki
8. Obraz Matki Boskiej Pocieszenia z l. ćw. XVI w. Książ Wielki. Kościół par. p. w. św. Wojciecha
9. Fragment nastawy ołtarza w kaplicy bł. Wincentego Kadłubka z ok. 1764 r. Jędrzejów. Kościół cystersów
10. Obraz Matki Boskiej z ok. 1613 r., sukienka z 1676 r. Zielonice k. Proszowic. Kościół par. p. w. Najśw. Maryi Panny Niepokalanie Poczętej
11. Obraz Matki Boskiej z Dzieciątkiem z 1 poł. XVII w., sukienka srebrna z pocz. XVIII w. Dzierżgów k. Włoszczowej. Kościół par.
12. Kościół św. Wojciecha w Kielcach. Stan z 1849 r. Zbiory parafii św. Wojciecha
13. Kościół św. Wojciecha w Kielcach. Stan sprzed 1939 r. Zbiory parafii św. Wojciecha

MAPY

- I. Rozwój średniowiecznej sieci parafialnej w prepozyturze kieleckiej. Na podstawie materiałów B. Rzewuskiej-Kurzeji oprac. Z. Ż.
- II. Okręgi parafialne wg wizytacji z 1597 r. Na podstawie materiałów B. Rzewuskiej-Kurzeji oprac. Z. Ż.
- III. Zakony w diecezji kieleckiej 1808—1895. Na podstawie materiałów P. P. Gacha opracował Andrzej Zuchora
- IV. Zakony niehabitowe w diecezji kieleckiej 1897—1914. Na podstawie materiałów P. P. Gacha opracował Andrzej Zuchora